

Микола Стопчак

ІНТЕРНОВАНА АРМІЯ УНР У ТАБОРАХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В УКРАЇНСЬКІЙ ЗАРУБІЖНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

У статті проаналізовано історіографічний доробок українських зарубіжних істориків міжвоєнного періоду щодо проблеми перебування інтернованих вояків УНР у таборах країн Центральної Європи, визначені характерні риси історіографічного процесу, з'ясовані проблеми, що потребують подальшого наукового вивчення та інтерпретації.

Ключові слова: інтерновані, табір, українська військова еміграція, історіографія, історіографічний процес.

Николай Стопчак. Интернированная армия унр в лагерях стран центральной Европы в украинской зарубежной историографии межвоенного периода

В статье проанализирована украинская зарубежная историография межвоенного периода по проблеме пребывания воинов УНР в лагерях стран Центральной Европы, определены характерные черты историографического процесса, выделен круг проблем, которые нуждаются в дальнейшем научном изучении и интерпретации.

Ключевые слова: интернированные, лагерь, украинская военная эмиграция, историография, историографический процесс.

Mykola Stopchak. Internee army of the upr in internment camps on the territory of central Europe countries in ukrainian foreign historiography

Historiographic work of Ukrainian foreign historians of 1921-1939 on the issues of the UPR army internee soldiers' staying in internment camps in the countries of Central Europe is researched in the article; defined are characteristic features of the historiographic process; identified are the issues that need further scientific research and interpretation.

Key words: internees, camps, Ukrainian military emigration, historiography, historiographical process.

Після поразки Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. за межами України опинилось близько 100 тис. наших співвітчизників, з яких не менш 40 тис. склали вояки Армії УНР [10, с. 24]. Змучені духовно та фізично в ході виснажливої кровопролитної війни з більшовиками, вони, тим не менш, в умовах інтернування не схилили голови, а продовжили боротьбу за українську незалежність.

Багато сучасних дослідників, які плідно працюють на ниві осмислення військової історії доби визвольних змагань 1917–1921 рр., слушно зауважують, що найкраще з досвіду військово-політичної діяльності Державного Центру УНР в екзилі, зокрема, його вміння поєднувати професійну підготовку військових кадрів з вихованням їх у дусі патріотизму, готовності до самопожертви в ім'я Батьківщини може бути використане у патріотичному вихованні особового складу Збройних сил незалежної України.

Дослідження питань про обставини перебування вояків УНР у таборах інтернованих, що існували на теренах країн Центральної Європи у 1919–1924 рр., військово-політична культурно-просвітницька діяльність Державного Центру УНР триває вже декілька десятиліть, особливо активізувавшись зі встановленням незалежності України. Створено багато узагальнюючих і монографічних праць, статей, захищено низку кандидатських і докторських дисертацій. Усе це зумовлює необхідність історіографічного осмислення всієї сукупності праць із цієї проблематики, особливо публікацій українських зарубіжних авторів, тим паче, що й до цього часу серед сучасних вітчизняних та зарубіжних фахівців ще остаточно не подолані розходження в оцінках діяльності української військової еміграції, в т.ч. і в «таборовий» період.

У сучасній вітчизняній науці відсутні праці, які б комплексно аналізували науковий доробок українських зарубіжних істориків, присвячений проблемі перебування інтернованих вояків армії УНР у таборах країн Центральної Європи. Як правило, вітчизняні фахівці обмежуються у своїх монографіях, статтях, дисертаціях короткими історіографічними сюжетами, у яких переважно констатують вузькість джерельної бази, невисокий рівень аналітичного осмислення матеріалу, суб'єктивізм українських зарубіжних авторів, пов'язаний з їхніми партійними уподобаннями, при висвітленні досліджуваної проблеми [1, с. 4–6; 10, с. 13–17; 16, с. 12–24; 27, с. 10–28; 31, с. 3–5; 32, с. 5–8]. Як результат, історіографічний аналіз праць українських зарубіжних істориків, присвячених політиці Уряду УНР в екзилі щодо інтернованих українських вояків протягом 1919–1924 рр., набув рис фрагментарності і

незавершеності. Недостатнє вивчення теми в сучасній вітчизняній історіографії й зумовило її вибір, як об'єкту наукового аналізу.

Варто зазначити, що українську зарубіжну історіографію з досліджуваної теми можна умовно поділити на два періоди: 1) роки між двома війнами (1921–1939 рр.); 2) повоєнний період (1945 – по сьогоднішній день). Враховуючи багатогранність даної проблеми, автор поставив за мету проаналізувати міжвоєнну українську зарубіжну історіографію перебування інтернованих українських вояків УНР у таборах країн Центральної Європи у 1919–1924 рр.

Перш за все, наголосимо, що саме керівництво УНР, її Збройних Сил, опинившись в еміграції, зробило перші кроки у створенні української воєнно-історичної науки. За свідченням Л. Шанковського, значний інтерес до історії національних збройних сил виявляли на західноукраїнських землях. «Рівень розвитку історичної науки, – підкреслює автор, – визначається не тільки числом і якістю істориків і підготовлених ними історичних праць, а й власне цим суспільним інтересом до історичної науки. З цього погляду, треба сказати, що в роках 1921–1939 не бракувало ні осіб, ні установ, що сприяли розвитку української воєнно-історичної науки, ні суспільного інтересу до неї» [33, с. 71].

Історіографічна спадщина українських зарубіжних істориків міжвоєнного періоду досить різноманітна: мемуари, збірники документів, аналітичні праці, воєнно-історичні студії, монографії, бібліографічні покажчики. Утвердження української військової історіографії відбувалося завдяки урядовій підтримці Польщі, Чехословаччини, Румунії, тобто країн, де після втрати державності перебувала лівова частка української військової еміграції. За даними польського історика О. Вішки лише в таборах інтернованого українського вояцтва в Польщі впродовж 1921–1924 рр. видавалось 55 таборових часописів, з яких 20 припадало на табори Каліша, де найдовше перебували інтерновані українські вояки; в Александрові-Куявському, де інтерновані перебували лише рік, видавалось 10 часописів, у Вадовицях – 8, Ченстохові – 5 [3, с. 431] і т. д. Видавались також часописи в таборах інтернованих на території Чехословаччини та Румунії. Окрім таборових часописів, значну роль у розвитку української військової історіографії у міжвоєнний період відіграли також і позатаборові військово-публіцистичні видання. З-поміж багатьох особливо слід виділити такі видання, як: «За державність», «Гуртуймося», «Залізний стрілець», «Український скиталець», «Табір», «Український стрілець», «Таборові вісті», «Червона Калина», «Літопис Червоної Калини». У цих виданнях містилось багато різноманітних матеріалів про життя українських вояків в умовах інтернування, повстансько-партизанський рух у 1921–1924 рр., участь у його підтримці Державного Центру УНР, її Збройних Сил. Значний пласт матеріалів присвячено Другому Зимовому походу [2; 4; 7; 9; 12; 23; 24; 25; 26; 28; 29; 35].

Переважає більшість публікацій, надрукованих у різноманітних виданнях, – це спогади колишніх учасників Української революції, які після її поразки опинились на становищі інтернованих у польських, чеських, румунських таборах. Їх історична цінність полягає в тому, що вони містять різноманітний фактологічний матеріал з досліджуваної теми. Разом з тим, рівень аналітичного осмислення матеріалу, що викладався у спогадах, був невисокий, багато важливих подій залишилося поза увагою авторів, нерідко превалювали суб'єктивні оцінки, на що звертали увагу сучасники тих подій – воєнні історики. Зокрема, український воєнний історик Осип Думін (псевдонім Антін Крезуб) ще у середині 30-х рр. ХХ ст. зазначав, що з-поміж написаного лише дуже незначна кількість споминів, надрукованих у Галичині, варті уваги, що багато мемуаристів «не досконаляться ні щодо змісту, ні щодо представлення» своїх мемуарів [6, с. 2]. Цей висновок можна віднести і на рахунок мемуарних матеріалів, що друкувались в інших видавничих центрах. Звісно, були певні об'єктивні причини такого стану мемуаристики. На деякі з них звернув увагу ще Л. Шанковський. Він, зокрема, наголошував, що багато спогадів писалось людьми без достатньо високої військової освіти, при відсутності належних документів. При цьому події висвітлювались «з точки зору індивідуума, а не колективу, ставлячи наголос не на опис воєнних подій, а на опис своїх особистих пригод на війні» [33, с. 116]. Разом з тим, серед мемуарів, інших військово-історичних праць були праці, які мають значну історіографічну цінність для вивчення досліджуваної теми. Вони були написані або колишніми старшинами генерального штабу, які мали високий фаховий рівень, спирались на значну документальну базу, або чільними політичними діячами української еміграції, які, хоча і не мали фахової військової освіти, серйозно ставилися до осмислення військової історії доби Директорії в еміграційний період. Серед останніх одне з чільних місць посідає епістолярна спадщина Голови Директорії УНР та Головного отамана С. Петлюри, значна частина якої припадає на шестирічний еміграційний період його діяльності. Це була своєрідна програма діяльності еміграції з метою збереження, реорганізації армії в умовах інтернування, підготовки її до продовження боротьби за державність України. Однією з ключових в цьому плані є праця С. Петлюри «Сучасна українська еміграція та її завдання», яку він надрукував у 1923 р. під псевдонімом О. Ряст. Визначаючи завдання еміграції, автор, наголошував, що опинившись через об'єктивні причини поза межами України, вона залишається органічною інтегральною частиною українського народу, що перебуває під чужою владою, і повинна продовжити боротьбу за українську

державність. «Не марнотратним, не яловим повинно бути життя і перебування нашої еміграції поза межами Батьківщини, – писав С. Петлюра, – а повним глибокого змісту та позиточних наслідків для рідного краю! Глибоке розуміння потреб нашого національно-державного руху і контактна согласована праця з тією роботою, що провадиться на Україні, ось що головним чином буде цінувати працю еміграції за кордоном, коли вона захоче як слід виконати свій обов'язок перед рідним народом» [21, с. 188]. С. Петлюра закликає окремі політичні угруповання на еміграції відмовитись від надмірних партійних амбіцій, подолати зневіру і об'єднатись для спільної боротьби за національно-державні ідеали. «Той хто уникає од неї, хто поступає по прислів'ю «моя хата з краю – нічого не знаю», – той свідомо себе виводить з фаланги активних борців нашої справи, – зазначає він. – Це уникання подібним буде до тхірства і знайде свою оцінку належну серед тих, хто невтомно працюватиме, змінивши може методи і шляхи боротьби» [21, с. 199].

На глибоке переконання С. Петлюри, у вирішенні цього завдання вирішальну роль повинен відіграти військовий чинник, і його праці засвідчують постійну увагу до проблем інтернованої української армії. Ще у листі до прем'єр-міністра уряду УНР А. Лівіцького від 28 листопада 1920 р. Головний отаман наголошував, що одним з важливих завдань уряду в умовах переходу українського війська на терен Польщі є збереження війська та його реорганізація [18, с. 394–395]. У спільному листі С. Петлюри і глави уряду УНР А. Лівіцького до заступника голови дипломатичної місії у Варшаві Л. Михайлова від 3 грудня 1919 р. місії доручалось домагатись від керівництва Польщі збереження Української Армії, оскільки в скрутний час боротьби Польщі з більшовиками ця армія надала «Уряду Річі Посполитої союзну допомогу» [20, с. 321]. В листі від 7 грудня 1920 р. до Голови Ради Міністрів С. Петлюра вимагав вжити всіх заходів, аби зберегти єдність нашої армії, підтримати її фізично і морально здоровою. «При поверненні на батьківщину збережене військо буде являти собою кадри майбутньої нашої армії» [20, с. 323], – зазначав голова Директорії. При цьому він застерігав різні політичні угруповання на еміграції від спроб використовувати армію в своїх вузькопартійних інтересах, наголошував на пріоритеті державності над партійністю, підкреслюючи, що відсутність сконсолідованості серед українського громадянства, «непідпорядкованість окремих партійних угруповань єдиній ідеї – ідеї виборення власної державності» стали «прокляттям» для нашої армії, «відіграли ролю фатуму в історії нашої боротьби» [21, с. 193]. С. Петлюра робить цілком однозначний висновок: «Військо не може бути зняряддям певної партії чи угруповання; воно є здобутком цілої нації, цілої держави, зняряддям її і чинником державного будівництва. Оцю рису в державній ролі війська і на еміграції ми повинні виплекати перш усього в своїй свідомості, щоб потім, після повороту на Україну, ще більш ідею цю цілому народові нашому прищепити» [21, с. 220].

Праці С. Петлюри дають нам певну уяву й про його бачення шляхів зміцнення армії в еміграції, підготовки її до повернення в Україну як державної сили. Особливу увагу він приділяв питанням освіти. У зверненні до вояків-українців в квітні 1921 р. він наголошував, що потрібно повернутись до рідного краю освіченими, культурними, підготовленими до праці державного будівництва громадянами [20, с. 419].

Разом з тим, слід зазначити, що епістолярна спадщина С. Петлюри містить мало матеріалів, які б свідчили про його практичну роботу по підтримці повстанського руху в Україні в 1920–1924 рр., підготовці до загальноукраїнського повстання. На цей факт звертають увагу сучасні українські дослідники, зокрема С. Литвин, який, на нашу думку, дав його обґрунтоване пояснення. Дослідник зазначає, що підготовка таких акцій потребувала значної секретності, тим більше в умовах підписаного в березні 1921 р. у Ризі радянсько-польського мирного договору. С. Литвин наводить листи С. Петлюри до міністра закордонних справ УНР А. Ніковського від 27 квітня та 18 липня 1921 р., у яких Голова Директорії вимагав нічого не згадувати про повстанські проблеми в Україні, як в усній, так і письмовій формі [13, с. 417]. І все ж окремі документи з епістолярної спадщини С. Петлюри свідчать, що ці проблеми перебували в полі його зору, керівництва УНР буквально від самого початку переходу українських вояків за Збруч у листопаді 1921 р. Наприклад, у листі до посла УНР в Туреччині І. Токаржевського-Карашевича С. Петлюра повідомляв, що ним залишені в тилу більшовиків при відході Дієвої армії як окремі козаки і старшини, так і окремі військові відділи з метою підтримки антибільшовицьких виступів. «В цьому ж напрямку будуть і далі планомірні міри вживатись» [20, с. 317], – підкреслював С. Петлюра. Про увагу С. Петлюри до підготовки загальноукраїнського антибільшовицького повстання свідчить і його лист міністру закордонних справ УНР А. Ніковському від 25 травня 1921 р., у якому він цікавився станом справ на Волині, де на кордоні з більшовиками під виглядом участі у лісозаготівельних роботах, концентрувались українські військові частини [19, с. 497].

Документи свідчать, що навіть наприкінці 1922 – на початку 1923 рр., коли стало зрозуміло, що широке антибільшовицьке повстання підняти не вдасться, С. Петлюра не полишав армію, переймався багатьма її проблемами, демонстрував переконання в необхідності продовжувати боротьбу. Так, у листі генерал-інспектору військ УНР від 13 жовтня 1922 р. він висловив подяку всій армії «... од найстарших її командирів почавши і козацтвом кінчаючи» за те, що вона не піддалась на провокації,

які чинились в таборах інтернованих українських вояків представниками радянських органів під час оголошення більшовицьких амністій у березні і жовтні 1922 р. [19, с. 572]. У липні 1923 р. у листі до М. Василька С. Петлюра зазначав, що, незважаючи на несприятливу для масових антирадянських виступів в Україні обстановку в найближчі рік – півтора, він продовжить «організаційно-підготовчу працю проти більшовицької системи», висилаючи туди групи людей – організаторів антибільшовицького руху, визначить методи боротьби з більшовицькою владою [36, с. 204].

Не зменшив своєї уваги до української армії, її проблем Головний отаман і в останні роки свого життя. Буквально за десять днів до своєї загибелі в листі до А. Лівницького він ще раз наголосив, що так чи інакше, але питання про українську державність буде вирішуватись «... підрахунком організованих сил нашої нації, як політичних, так і військових. Коли це питання буде вирішуватися за мого життя і за мою чинною участю, то я все робитиму, щоб цього моменту українська армія мала десятки тисяч гармат і сотні тисяч рушниць» [18, с. 454].

Окрім С. Петлюри, у міжвоєнний період історію перебування української армії в умовах інтернування, її взаємини з керівництвом УНР в екзилі, участь у повстанському русі в Україні в тій чи іншій мірі розглядали в своїх працях інші військові і політичні діячі: О. Доценко, М. Омелянович-Павленко, В. Петрів, В. Кедровський, Є. Коновалець, Д. Дорошенко та ін. Наприклад, у праці Є. Коновальця «Причинки до історії української революції» перебуванню Січових Стрільців в умовах інтернування присвячено спеціальний розділ: «Центр Січових Стрільців на чужині». Зміст розділу дає можливість побачити значні розбіжності в підходах галицького керівництва та Січових Стрільців щодо перспектив розбудови української державності в умовах поразки Української революції. Є. Коновалець зазначав, що Січові Стрільці не могли погодитись з тактикою, яку пропонував галицький уряд: не цікавитися справами «Наддніпрянини» й звернути всю свою увагу на концепцію самостійності Східної Галичини. Таку тактику автор характеризує, як внутрішньополітичний сепаратизм, і підкреслює, що січово-стрілецькі старшини, де б вони не були й на якій ділянці не працювали б, «... завжди намагалися ділом доводити необхідність найтіснішої співпраці галичан й наддніпрянців» [11, с. 43]. Саме така позиція січового стрілецтва, його спроби схилити до співробітництва з Армією УНР галицьку бригаду у Німецькому Яблонному, і зумовила, на думку Є. Коновальця, антистрілецьку кампанію з боку галицького керівництва на чолі з Є. Петрушевичем, звинувачення Січових Стрільців у свідомому обслуговуванні інтересів Польщі [11, с. 45]. Для таких звинувачень, пише він, поляки використали його листи до підполковника Ю. Отмарштейна, який був призначений начальником штабу Ю. Тютюнника напередодні Другого Зимового походу. В зв'язку з цим, Є. Коновалець висловив своє ставлення до даного походу. Він вважав його недоцільним і звіт Ю. Отмарштейна, на його думку, це підтверджував. Ця акція, пише Є. Коновалець, «не приносила ніякої реальної користі українському населенню і, що більше, викликала люті переслідування з боку большевиків. Звітпідполк. Ю. Отмарштейна ще більше зміцнив нас у переконанні, що думку військової інтервенції з-за кордону треба раз назавжди відкинути» [11, с. 47].

Дещо осібно з поміж праць мемуарного характеру постають спогади самого Ю. Тютюнника під назвою «З полякам проти України», що були надруковані у 1924 р. у Харкові. Він був однією з важливих постатей у військовій ієрархії інтернованих українських військ: генерал-хорунжий, керівник багатьох військових акцій проти більшовиків, зокрема саме він очолив Партизансько-Повстанський Штаб (ППШ), на який покладалась всебічна підготовка загального збройного повстання для повалення Радянської влади в Україні. Саме Ю. Тютюнник очолив головну ударну силу війська УНР під час Другого Зимового походу – Волинську групу і тому його об'єктивні спогади могли б пролити світло на багато моментів, пов'язаних з невдачею цього походу, на причини багатьох подій, які сталися після цієї невдачі, зокрема вбивство полковника Ю. Отмарштейна. Однак, аналіз його праці засвідчує відсутність такої об'єктивності. Авторнегативно характеризує самого С. Петлюру, намагаючись переконати всіх, що головною ціллю Голови Директорії була влада. «Це в нього постійне, – пише Ю. Тютюнник. – Всіма засобами змагається він до неї. Є то намір з негідними засобами, бо він не має ні масового ґрунту під собою, ні властивостей, які роблять з людини вождя...» [30, с. 16]. Суперечливим і непослідовним є висвітлення Ю. Тютюнником підготовки до збройного повстання в Україні, ролі у ньому ППШ. Він критикує С. Петлюру, звинувачує того у спробі узурпувати керівництво військом і майбутнім повстанням без належного на те військового досвіду. Невиправданими і шкідливими, на його думку, були спроби С. Петлюри таємно від штабу проводити повстанську політику в Україні, постійно втручатись у роботу ППШ. «Він (С. Петлюра – М.С.) увесь час намагається до складу штабу включити свої клеветів..., – зазначає Ю. Тютюнник. – Ця компанія, улаштувавшись в штабі, нишпорили скрізь, і щоб показати роботу, наговорювала Петлюрі ріжних дурниць. Останній їм вірив, бо то ж були «свої вірні люди» [30, с. 66–67].

Причини поразки Другого Зимового походу хоча і висвітлюються Ю. Тютюнником більш-менш об'єктивно, але в окремих випадках акценти розставляються таким чином, щоб довести, що нібито головною з них була спроба більшості населення України зберегти і «зміцнити здобуте в часи революції», маючи на увазі революцію більшовицьку [30, с. 85].

Тенденційність і суперечливість багатьох положень цієї праці очевидна і зрозуміла. Пояснення цьому вже дали сучасні вітчизняні дослідники, зазначаючи, що свої мемуари Ю. Тютюнник писав під пильним наглядом агентів ГПУ, до рук яких він потрапив в результаті проведення спецоперації [13, с. 439]. Власне, мету, з якою друкувалась книжка Ю. Тютюнника, більшовицькі ідеологи і не приховували, про що свідчить вступ до неї, написаний М. Любченком. Спогади Ю. Тютюнника, пише автор передмови, повинні були виявляти «усю зрадницьку роллю українських патріотів, тих, хто задля визволення України від «московських окупантів» продавав її уже насправжнісіньким окупантам – німецьким, французьким, румунським і польським імперіалістам ... Всі ці отамани, підотамани, отаманчуки, які, сидючи по польських шинках, складали операційні звіти про свої славетні героїства на Україні, вони ці опереткові, як і сам «уряд» У.Н.Р., герої, коли була можливість, вдиралися на територію України, руйнували радгоспи та цукроварні, катували селян і робітників» [30, с. 5].

Крім того, мемуари Ю. Тютюнника мали на меті ще раз принизити роль Головного отамана С. Петлюри у визвольній боротьбі українського народу, для чого вживались відповідні образливі оцінки і епітети на кшталт «маніяка», «недоробленого корсиканця з Кобеляк». Ставилось також завдання показати «в досить огидливому вигляді» польський уряд, який, всупереч Ризькому договору, допомагав інтернованому війську УНР готувати антибільшовицьке повстання [30, с. 5–6].

Це завдання написана Ю. Тютюнником праця, на думку М. Любченка, виконала, за що йому були навіть пробачені певні «вольності». «Автор, напр., називає петлюрівські військові формування «армією» – ми дозволяємо йому цю забавку, не міняючи на загально прийняте «банди», – поблажливо зауважує М. Любченко» [30, с. 5]. Для нього головне інше, а саме: «... про внутрішній зміст «армії» й «війська» сам Тютюнник говорить досить неприємні речі» [30, с. 5].

Серед узагальнюючих праць воєнно-історичного характеру в довоєнний період слід назвати єдину працю такого плану – «Історію українського війська», перше видання якої було здійснене у 1936 р. На жаль, історія інтернованих українських вояків, військова діяльність уряду УНР в екзилі, не знайшли відображення у цій праці. У її третій частині ми знаходимо лише згадку про похід у листопаді 1921 р. 1500 вояків під проводом Ю. Тютюнника з Польщі на Київщину та Поділля з метою підняти на Україні повстання, який завершився кривою драмою під містечком Базар, а також про інтернування Армії УНР, що 21 листопада 1921 р. перейшла Збруч, у таборах Польщі [8, с. 567–568].

Аналіз довоєнної української зарубіжної історіографії досліджуваної теми можна завершити двома працями: І. Мазепи «Україна в огні й бурі революції» та С. Наріжного «Українська еміграція». Остання [15] – насичена багатим фактологічним матеріалом, безумовно є важливим джерелом для вивчення історії української міжвоєнної еміграції. Проте головним її завданням було дослідження культурно-просвітницької діяльності української еміграції в період між двома світовими війнами. Тому питання військової політики керівних органів УНР в еміграції, проблеми, пов'язані з участю інтернованих українських військ у боротьбі за відновлення української державності на завойованих більшовиками українських землях, у праці висвітлюються лише побіжно, в загальному плані. Низка аспектів автором взагалі не розглядалися, зокрема проблема полонених вояків УГА в Польщі, історія внутрішньополітичного протистояння у середовищі українського вояцтва, українська військова еміграція у балканських країнах. І все ж ця праця безумовно є певним внеском у вивчення військової історії УНР у міжвоєнний період. Адже автор подає у ній, хоча і фрагментарно, цікаву інформацію про настрої інтернованих українських вояків, життя відомих воєначальників та політиків, іноді висловлює своє бачення тих процесів, які відбувались у середовищі української військової еміграції.

Що стосується праці І. Мазепи, то її автор, перебуваючи в еміграції, не мав змоги користуватись потрібними йому джерелами. Тому проблеми інтернованої армії УНР, її участь у боротьбі з більшовицькою владою в Україні висвітлюються у останніх двох розділах праці досить стисло, в основному в контексті взаємовідносин Державного Центру УНР на чолі з С. Петлюрою з верхівкою польської влади. Але оцінки автором описуваних подій є досить виваженими, що дає можливість зрозуміти справжні наміри польського керівництва щодо українських інтернованих військ після ратифікації польською стороною Ризького договору 1921 р. Коментуючи причини перешкод, які чинило польське керівництво, в т.ч. й військове, створенню чотирьох українських дивізій, які планувалось згодом залучити до збройної боротьби проти більшовицької влади в Україні, І. Мазепа зазначає щоб польський Генеральний штаб ставив завдання лише «... лякати большевиків перспективами можливих заворушень на Україні, сіяти там хаос та безладдя, але самим українцям не давати змоги робити якусь поважнішу акцію» [14, с. 462].

Не обійшов І. Мазепа у своїй праці й проблему суперництва за владу у керівній верхівці УНР, спроб перебрати владу на себе деякими провідними військовими керівниками, зокрема М. Омеляновичем-Павленком, згодом, – Ю. Тютюнником [14, с. 442, 463]. У праці є також деякі матеріали про стан повстанського руху в Україні у 1920–1921 рр., конкретні заходи керівництва УНР з метою надання цьому рухові організованості, підготовки збройних загонів з інтернованих українських вояків

для участі у всеукраїнському збройному повстанні проти більшовицької влади. Автор також коротко висвітлює історію Другого Зимового походу, висловив своє бачення причин, які призвели до невдачі повстанської акції під проводом Ю. Тютюнника. Одну з них автор вбачає у тому, що її організатори не виявили потрібної обережності і не зберегли план підготовки повстання у таємниці. «Про це знала вся українська еміграція...», – зазначає автор. – Не диво, що большевики були докладно поінформовані про цілу справу. Як потім виявилось, навіть в самому штабі Тютюнника були большевицькі агенти... Через своїх агентів большевики до подробиць знали про діяльність повстанського штабу у Львові» [14, с. 464].

Інша причина поразки, на думку І. Мазепи, полягала у дворушницькій політиці поляків, які, не будучи зацікавленими в успіхах нашої боротьби, в момент виступу українських збройних відділів на територію більшовицької України не дали їй обіцяної зброї. [14, с. 466]. Детальніше цю тезу автор у праці не розвинув.

Оскільки праця І. Мазепи хронологічно обмежується 1921 р., у ній відсутні матеріали, що стосуються антибільшовицького повстансько-партизанського руху в Україні у 1922–1924 рр., участі у його підтримці інтернованого українського вояцтва.

В цілому, праці зарубіжних істориків довоєнного періоду дозволили накопичити певну фактологічну базу, розкрити деякі аспекти досліджуваної теми. Головною їх вадою була фрагментарність, нерідко відчувався сильний вплив партійної заагажованості, що позбавляло ці праці об'єктивності, робило нахиленими в бік тієї чи іншої партійної ідеології, призводило до висновків, які іноді мали характер відвертої образи. Прикладом є праця М. Шаповала «Занепад УНР», що вийшла друком у 1928 р. Виступаючи з позицій ліворадикального крила УПСР, автор намагається довести, що політичні і військові діячі С. Петлюра, В. Прокопович, В. Сальський, О. Лотоцький, А. Лівіцький та ін., які опинились в еміграції, не можуть представляти український народ, оскільки є представниками не трудящого люду, а буржуазії. Вдаючись до тріскучої фразеології, М. Шаповал характеризує цих діячів як «бездарних міщан», «патентованих нездар», позбавлених будь-яких якостей, притаманних керівникам [43, с. 25]. Пересмикуючи факти, М. Шаповал чомусь лише собі і найближчим своїм соратникам приписує заслугу створення еміграції, забезпечення її ефективної діяльності. «Коли потерпіла поразку укр. армія, то оці «міністри» нічого не могли (і не можуть) придумати для урятування знищених поразкою людей, – пише він. – Коли ми знайшли способи й можливості організувати еміграцію, то оті нікчемники лізли низькопоклонно в наші організації і установи, щоб житись і «захоплювати в свої руки»: типові запільні мародери в громадянській війні» [43, с. 26]. М. Шаповал вважав, що носії інших політичних поглядів, які створили в еміграції органи української державної влади, не мають права представляти УНР, взагалі про УНР говорити. «Реально УНР нема, тому ніякого уряду її нема. Уряд без держави немає над чим урядувати!... І як же смішно, гупо, оперетково – гидко представляється оте комедіянство кількох людей, чистої води самозванців, що при службі полякам проти України одержують гадючі суми і при помочи їх займаються реклямою, як «спадкоємці» Трудового Конгресу!» [43, с. 26], – пише М. Шаповал.

Подібні необ'єктивні оцінки діяльності екзильних інститутів були притаманні більшості праць діячів ліворадикального політичного спектру. Подальше вивчення та наукове осмислення досліджуваної теми в українській зарубіжній історіографії продовжилось у повоєнний період.

Джерела та література:

1. Вагіна О.М. Освітня діяльність української еміграції в країнах Європи (1918–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / О.М. Вагіна. – Запоріжжя, 1999. – 18 с.
2. Ващенко П. До рейду 1921 р. / П. Ващенко // За державність. – Каліш, 1932. – Зб. 3. – С. 135–139.
3. Вішка О. Українська таборова преса вояків Армії УНР, інтернованих у Польщі в 1920–1924 рр. / О. Вішка // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса, 26–29 серп. 1999 р.: доп. та повідомл. – Одеса; К.; Львів, 1999. – Ч. 2 : ХХ століття. – С. 430–440.
4. Голінський Г. Українські повстанці / Г. Голінський // Український скиталець. – 1922. – № 11. – С. 14–16; № 12. – С. 15–16.
5. Думін О. Пора працювати організовано / О. Думін // Літопис Червоної Калини. – 1937. – № 9. – С. 2.
6. Думін О. Чому мовчите? / О. Думін // Літопис Червоної Калини. – 1936. – № 12. – С. 17–18.
7. Заріцький В. Нескінченна справа. Випад повстанського загону від Гусятина під Київ 1921 р. / В. Заріцький // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 7. – С. 87–97.
8. Історія українського війська : (від княжих часів до 20-х рр. ХХ ст.) / за ред. І. Крип'якевича, Б. Гнатевича, З. Стефаніва та ін. – Л. : Світ, 1992. – 712 с.
9. Климач Ю. Спогади про Листопадовий похід / Ю. Климач // Гуртуймося. – 1937. – № 19. – С. 17–21.
10. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) / О. Колянчук. – Львів, 2000. – 278 с.
11. Коновалець Є. Причинки до історії Української революції / Є. Коновалець. – 2-ге вид. – [Б.м.] : Накладом Проводу Укр. Націоналістів, 1948. – 47 с.
12. Куц В. За визволення / В. Куц // Табор. – Каліш, – 1927. – Кн. 3. – С. 23–28.

13. Литвин С. Суд історії : Симон Петлюра і петлюріана / С. Литвин. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001. – 640 с.
14. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції / І. Мазепа. – К. : Темпора, 2003. – 608 с.
15. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Прага, 1942. – 604 с.
16. Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у Польщі, Чехословаччині та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919–1924 рр.) / М.І. Павленко. – К., 1999. – 352 с.
17. Палій-Сидорянський М. На рейді / М. Палій-Сидорянський / Гуртуймося. – 1929. – № 3. – С. 26–27; 1930. – № 4. – С. 37–40; 1931. – №5. – С. 9–13;
18. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк : Укр. вільна акад. наук у США, 1956. – Т. 1. – 480 с.
19. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – Нью-Йорк : Накладом Т-ва «Просвіта», 1979. – Т. 2. – 627 с.
20. Петлюра С. Статті, листи, документи / С. Петлюра. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. – Т. 3. – 615 с.
21. Петлюра С. Сучасна українська еміграція та її завдання / С. Петлюра // Симон Петлюра. Вибрані твори та документи. – К., 1994. – 521 с.
22. Плазова Т.І. Діяльність Українського Повстансько-Партизанського Штабу в історіографії міжвоєнного періоду / Т.І. Плазова // Держава та армія. – Львів, 2004. – № 502. – С. 47–51.
23. Порохівський Г. Десять років на еміграції / Г. Порохівський // Табор. – Каліш, 1931. – Кн. 15. – С. 69–80.
24. Порохівський Г. Українська військова еміграція в Румунії / Г. Порохівський // Табор. – Каліш, 1930. – Кн. 13. – С. 57–68; 1931. – Кн. 16. – С. 74–90; 1932. – Кн. 17. – С. 70–78.
25. Сальський В. Головні підстави творення армії УНР в минулому і майбутньому / В. Сальський // Табор. – Каліш, 1927. – Кн. 4. – С. 3–8.
26. Серeda М. Ю. Тютюнник / М. Серeda // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1932. – № 10. – С. 15–17.
27. Срібняк І. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи : становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919–1924) / І. Срібняк. – К., 2000. – 280 с.
28. Стечишин М. Щепіорнський військовий цвинтар / М. Стечишин // За державність (матеріали до історії Війська Українського). – Каліш, 1930. – Зб. 2. – С. 151–183.
29. Сушко Р. Базар (Могила 359 героїв) / Р. Сушко // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1930. – № 4. – С. 104–123.
30. Тютюнник Ю. З поляками проти Вкраїни / Ю. Тютюнник. – Х. : Держвидав України, 1924. – 101 с.
31. Файзулін Я.М. Другий Зимовий похід в контексті української національно-визвольної боротьби 1917–1921 років : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Я.М. Файзулін. – К., 2008. – 16 с.
32. Футала В.П. Суспільно-політичне життя українців у міжвоєнній Польщі : історіографія : автореф. ... дис. докт. іст. наук / В.П. Футала. – К., 2011. – 36 с.
33. Шанковський Л. Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Укр. історик. – 1970. – № 4 (28). – С. 60–75.
34. Шаповал М. Занепад УНР / М. Шаповал. – Прага : Вільна спілка, 1928. – 42 с.
35. Шпілінський О. Базар (1921–1933 рр.) / О. Шпілінський / Задержавність. – Каліш, 1932. – Зб. 3. – С. 109–134.
36. Шудря М. Листи Петлюри з Польщі / М. Шудря // У 70-річчя паризької трагедії 1926–1996 : Зб. пам'яті Симона Петлюри. – К., 1997. – С. 200–211.